

ΕΠΙΣΟΔΙΑ ΑΠ' ΤΟΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ

Η Κωκυλίτισσα

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΧΑΪΔΩΣ

Ψωρες κι' ώρες θρέχαν οι 'Αρβανίτες τ' άγρια θράκια με τ' άμα τους, χωρίς να μπορούσαν να κερτίσουν ούτε πιθαμή. Ήτανε μεσημέρι, καϊγόταν ή αιδερόπετρα, ο άέρας είχε ανάψει από τόν ήλιο και τ' ντουφεκίδι κ' ή λαύρα κυμάτιζε καυτερή πάνω άπ' τ' λιθάρι και τ' ξερό χορτάρι και βάμπωνε τ' μάτια κ' έλυωνε τ' κορμιά. Μά όσο φούντωνε ή λύσσα τής μάχης, μέσα σ' αυτή τήν κόλασι, τόσο άραιώναν ή ντουφεκίες. Γιατί άνάστανε τ' ντουφεκία και τ' παλληκάρια δέ μπορούσανε πια όχι να γεμίσουνε και ν' ρέουνε, μά όποτε να τ' πιάσουνε πια. Έτσι σήσασε, αιγά-αιγά οι κρότσι, ακορπίστηκαν οι καπνοί και μέσα στο μεσημεριάτικο λιπύρι και τήν παράξενη αιγαλιά τ' απλώθηκε, τ' λάλημα τών τζιτζικιών τινάζοτανε ψηλά, συντριβάνι χαρούμενο. Ήτανε μιά στιγμή, που οι αντίπαλοι στέκονταν, άντίκρου ο ένας άπ' τόν άλλο, θουθοί, λαχανιασμένοι, άποκαωμένοι. Ή Χαΐδω, σά νά τήν ξαναζούσε τώρα, τήν τρομερή στιγμή κ' άνατριχίαζε άπ' τήν κορφή ώς τ' νύχια. Βουθή λαχτάρα και φουρτούνα είχε σηκώσει στην ψυχή τών γυναικών, που στέκανε στά ψηλώματα τής Κιάφας κ' άγναντεύανε, ή αιγαλιά κ' απλώθηκε στον τόπο τού πολέμου. Μην άκούγοντας πια ούτε ντουφεκί, ούτε φωνή, θαρρέψανε πώς οι άντρες τους γάσανε τόν άγώνα, πώς οι 'Αρβανίτες τους είχανε πάρει τα στενά πώς τους είχανε σφάξει και πώς όλα κιντουεύανε ζωή, τιμή, πατριδα. Μά κει, που ή Χαΐδω, μαζί μ' όλες τις άλλες κρατούσε τήν πνοή της κ' έβασε, αούτ, με τήν κρυφή ήλπίδα, πώς θ' άκούση και πάλι τή θουή τής μάχης—μιά γυναικεία φωνή, μά τρομερή, σά σπαραγμοί, σηκώθηκε άξαφνα κοντά τής:

—Τί καθόμαστε; Άπάνω στά σκυλιά, με τ' άρματα, με τ' λιθάρια, με τ' νύχια!

Η κορδιά τής Χαΐδωσ χτύπησε δυνατά, καθώς άντίκρουε, γυρίζοντας νά ίδη πια όίνε, τή Μόσχω, τή μάνα τού Φώτου—ήταν άλλαγμένη! άπό φεγγαροπρόσπητη τώρα φαινότανε σά

σουρωμένη: ή μορφή της είχε γίνει παράξενα μακροχούη: τ' χρώματά της είχανε σήσει: μιά γλωμόδα θανάτου τήν περιχυνε: κ' όλη της ή ζωτικότητα είχε μαζευτή στά μάτια—τά μεγάλα μάτια της, γεμάτα φλόγα, άπόφασι κ' όρμη. Είχε τραθήξει τ' γιαταγάνι της: ή λεπίδα του αστραπτε μέσ' τ' καταμεσημερο. Ή Χαΐδω δέν πρόφτασε ούτε μιά ματιά νά τής ρίξη, καλά-καλά, που τήν είδε νά γύνεται σάν άλαφίνα, μ' όλα τ' πενήντα της χρόνια, σά λάμα ματαιωμένη, γιά ν' άναστήση στους γκρεμούς τής Κιάφας, τή Λακωνία—παλιά, τήν Ξακουσι, πράξι τής Άρχιδάμειας, τής γιαγιάς τού βασιλιά τού Άγι, που γλύτωσε τή Σπάρτη άπ' τ' στρατό τού Πύρρου, μπαίνοντας στή μάχη με τις Σπαρτιάτισσες, γιά νά τήν κρίνη... Τήν είδε νά βοβολάη κατά τ' μέ-

Άρχόντισσα τών Ίωαννίνων

ρη που γινότανε ή μάχη: και πίσω της, μ' άνακραυγή κ' ούρλιασμα κ' όλολογμό μεγάλο, είδε ν' άκολουθούν όλες ή Σουλιώτισσες, ως κ' ή γρηές, ως κ' ή πιά όγυρες κοπέλλες, άλλες με ντουφεκί, άλλες με σπαθί κ' άλλες με τ' κοτρώνια. Όλα τούτα γίνανε σέ πιά λίγο κ' άπό τή στιγμή. Ή Χαΐδω, χωρίς κ' ή ίδια νά νοιώση πώς, θρέθηκε μ' ένα πρήγμα πλάι στή Μόσχω, με έγευομιωμένο γιαταγάνι, φανάζοντας:

—Τι τούς φυλάμε;

—Άδάσταχτη όρμη τήν ψύχωνε: κάτι τής κρυφόλεγε μέσα της, πώς άν τοακίζόταν ο έχθρός, τήν ίδια ώρα θά σπάσανε κ' ή όλυσιδες που κρατούσανε τ' Φάτο σκλάβο στά Γιάννενα. Ξαναβυότανε τώρα, πώς φτάσανε κυλώντας ως τ' ταμπούρια, που πολεμούσαν οι άντρες: πώς τούς σπρόξανε κ' αύτους νά χυθούν τ'ω, φιλίζοντας:

—Άπάνω τους! Άπάνω τους με τ' σπαθιά!

Πώς ριχτηκαν άερσιωμένες στους 'Αρβανίτες, με τ' γιαταγάνια και με πέτρες πελώριες, που κυλούσαν άπό ψηλά: πώς αύτοι τέγασαν άπό τ' ξαφνικό τούτο κ' άλλόκοτο γιουρούσι, άρχισανε νά τοακίζουσε και νά κάνουνε πίσω. Ή όποχώρασι όμως γίνεται γλήγορα φευγιά κ' αυτό κορυφώνεται σ' άγριο πινικό, άπ' τή στιγμή που ο πολέμαρχος ο Γιώργος Μπότσαρης, με τ' πεντακόσα παλληκάρια του, θγαίνοντας άπό τή ρεμματιά—άνάμεσα Κούγι και Κακοσούλι, όπου είχε στήση χωσιά—πέφτε στά πλευρά τους, με δυνατό χουγιαχτό και πυκνό ντουφεκίδι. Ό τόπος στενεύει άξαφνα γιά τούς νικημένους: δέν έχουν άπό πού νά γλυτώσουνε κ' άρχίζει τ' αλόηπτο μακελειό: ο άγώνας, σέ λιγάκι, κορμί με κορμί. Μονάχα τ' γιαταγάνια δουλεύουνε. Τρεις χιλιάδες άρβανίτικα κουφάρια στρώνονται στά μονοπάτια και στά φαράγγια. Ή Χαΐδω, πάντα πλάι στή Μόσχω, πολεμάει σάν τίγρισσα, που πρωτοβγαίνει στο κυνήγι. Σά λαν-τήλι της έχει λυθή: τ' πλούσια μαλλιιά της άνεμίζουνε σ' άνα-

θαρ: τ' μέγαυλά της, άναμμένα κ' άλλα σάν τ' μερτζάνι: ή όμορφιά της άστραφτει όλη φώς: και τ' σπαθί της δέ λαθεύει στά χτυπήματα. Μά γύρω της, καθώς ρίχεται, κάθε φορά, στήν καρδιά τού άγώνα, δέ σφυρίζουνε τ' θόλια μοναγά: θουίζουσε και τ' παλληκάρια, μαγεμένα με τ' νειάτα της, παρασυρμένα σ' άλλόκοτο μεθ'σι άπ' τήν παρουσία και τήν τόλη της: και που δέν έχουν άλλο πόθο, σέ λιγάκι, παρά νά κάμουνε κάποια πράξι λαμπρε: κάποιο κατάρθωμα τ' νεκροί νά πέσουνε στά μικρά τής πόδια μπροστά, κάτω άπό τ' μάτια της. Τ'ν θλέπει, τόν νοιώθει, τόν άνασαινει γύρω της αυτό τόν πόθο: κ' ή παλληκάρια της θεριεύει ώρα τήν ώ-

ρα. 'Η Μόσχα, μέσα στο θράσιμο τής μάχης, δέν τή χάνει από τά μάτια τής τήν καμαρώνει: κάπου-κάπου, άμα τή θάλει να πέφτει στό στραβά στον κίντυνο, τής θάζει μιά φωνή:

—Φυλάξου, όρμ! Κάνε νισάφι στό νταμάχι σου!

—Μά δέν άκούει' μπροστά τής, κάποια στιγμή, ένας τσοχανάτσης του πασαά: τρακιαιμένος άπ' όλουθε σαν τ' άγριμι στο λόγγο, θάλει να τόν ζυγώνουν, γυρίζει να πούληση το τζομάρι του άκριάθι' θάλει, άξαφνα, πώς είνε ή Χάϊδα, μιά γυναίκα, που τόνε ξετράζει:

—Όρέ τ' είν' τούτο-φονάζει, μ' άγρια γέλια-ή τσοπτες να μάς κυνηγάνε; "Ελα, πουλάκι μου, να σε φιλήσω!

Καί τής ανάθει μιά με τή πιστόλα του. Τά θόλια ξύσανε τ' αούτ της' μιά τρχα και τήν άφινε στον τόπο. 'Ο τσοχανάτσης τραβάει το γιαταγάνι' μά δέν προφταίνει πεία να τό σηκώση. 'Η Χάϊδα έχει προλάβει, χτυπάει το μπράτσο του με τό σπαθί' κ' ύστερα δεύτερη στό κεφάλι' και τόν σωριάζει κάτω μεταμμένον. Είνε τό χέρι του ζεστό άκόμα, που τραβάει, άπό τό δάχτυλό του, τό δαχτυλίδι που φορούσε, χρυσό, με πράσινη πετρίτσα: τό θάζει αούτ' και δίχως στιγμή να χάνη, ρίχνεται πάλι στο κ' νηγητό, σέρνοντας πίσω της τά παλληκάρια. "Ετσι πέρασε άπ' τό σπαθί της όχτώ 'Αρβανίτες' κ' είχε στολίσει τό χέρι της τρία δαχτυλίδια. 'Ακούει, κάποια φορά—σά μέσα σ' όνειρο—τή φωνή τής Μόσχας που τής εκραζε:

—Κοντά μου, έλα! Στήν Κούλια τής Κιάφας, να γλυτώσουμε τόν Κίτσο!

Τήν άκούθαί' τρέχουνε, κυνηγώντας πάντα τόν έχθρό, να φτάσουν μιά ώρα γληγορώτερα στην Κούλια, στό έβγα τόν στενωμό, όπου έχει κλειστή μ' άλλους δεκάξη ό Κίτσος, ό Τζαθέλλας, ό άνψιός τής Μόσχας. Τόν θρίσκουν άπ' έξω, άνα σκελα, πάνω στο θράχι, σκοτωμένο, με τά σπλάχνα του άνοιχτά, μέσα στό αίμα πουχει πηξεί. Στέκουνε, κυττάζουνε τό παλληκάρι, θουρκάμενες. 'Η Μόσχα θγάζει τή φλοκάτα της, σκε πάζει τό νεκρό, σκύβει κ' όρkiζεται άπάνω του να πάρη πίσω τό αίμα του' κ' όρμουνε πάλι με τή Χάϊδα στό κυνηγι του έχθρού. 'Ογδόντα Σουλιώτες μοναχά έχουνε χαθή σ' όλο τούτο τό κακό' και διπλοί λαθωμένοι. Οί 'Αρβανίτες πουχουνε πιάσει τό Σούλι, τό προί, θάλεποντας τούς άλλους να φέγουνε, άδειάζουνε κ' αούτοι, άπάνω στό ήλιόγεγρια, τό χωριό, άφίνοντας εκεί και μπαρουτόβολα και τρωφές, γιά να γλυτώσουνε. Μά οι Σουλιώτες τούς ρίχνονται' ή νύχτα τους θρίσκει, χάνουνε τό δρόμο, τούς τρώει τό σπαθί και τό σκοτάδι.

***

'Ο 'Αλή πασάς είχε τό στρατηγείο του στή Μπιογόρτσα: με λαχταρα περιέμενε τόν άνθρωπο, που θα τοδίνε ειδηση γιά τ' άποτέλεσμα τής μάχης. Θά τού τήναινε ό ίδιος ό Λάμπρος ό Τζαθέλλας, που φρενικαζόμενος ήθελε να τόν εκδικηθή' να τόν έξευτελλισή' να τόν πιάση ζωντανό' να τόν τραθήξει σκλάβο στό Κακοσούλι, όπως αούτος κρατούσε τό Φώτο σκλαβωμένο στα Γιάννενα: Οί Σουλιώτες καπετανίτοι, σά μάθανε πώς ό 'Αλής ήτανε στή Μπιογόρτσα, είχαν άποφασίσει τό πολεμικό τους συμβούλιο, να πασχίσουνε να τόν πιάσουνε ζωντανό' κ' ό Λάμπρος είχε γυρέψει γιά χάρη να τόν άφήσουνε να πάη αούτος με διακόσια παλληκάρια. Τού δόσανε τήν άδεια. Και τώρα, κατεβαίνοντας άπό τό Παλχοχάρι Μπότοσρη κατά τή Λίπτα, ζύγωνε, άπ' ώρα σ' ώρα, στό στρατηγείο του πασαά. Μά είχε τύχη ό 'Αλής. "Ενας γανωματής άπ' τά Καστανόχωρια, που βρήθηκε στό Σούλι όταν νινόντανε τό συμβούλιο, άκουσε πώς σχεδιάζανε να σκλαβώσουνε τόν πασαά. Με τήν έλπίδα πώς θα πλερωθή γερά πίνει και τού γραφέι και τού δίνει τήν ειδηση' και τού στέλνει τό γράμμα με τόν κάλφα του, ραμμένο στό τσαρούχι του. "Ετσι ό 'Αλής ήξερε τί τον περιέμενε, άν νικώσαν οι Σουλιώτες. Κι' άμα έφτασε ό πρώτος άνθρωπός του γιά να τού πη πώς, χάθηκε ή μάχη, στή στιγμή πήδησε σ' άλόγο του κ' έφυγε, με τήν προσωπική φρουρά του, γιά τά Γιάννενα. Δέν έξελα σε καθόλου τό γανωματή, που τού γλύτωσε τή ζωή. Τόν πήρε στο σαράι, τόν έκαμε αούλο του. 'Ο Λάμπρος Τζαθέλλας, φτάνοντας στή Μπιογόρτσα, δε θρηκε παρά λίγα πράματα πουχε ζεχάσει πάνω στήν ταραχή τής ή συνουσίας του πασαά. "Αμα ό 'Αλής γύρισε στα Γιάννενα, ή πρώτη του δουλειά ήτανε να όριση τούς δρόμους που θα περνούσανε τ' άπομεινάρια του στρατού του, μπαινόντας στήν πρωτεύουσα και να θάλη ντελάληδες να διαλαλήσουνε, πώς όλα τά παράθωρα, σ' αούτους τούς δρόμους, έπρεπε νανε κλειστά και δε τί όποιος θάβγαინε να ιδή θά τό πλήρωνε με τό κεφάλι του. Μ' όλα, όσα έκαμε όμως, δε μπορούσε να κρούη πώς νικήθηκε. Τά σουλιώτικα ντουφεκια φτάσανε, κατατρέχοντας τούς 'Αρβανίτες του, ως τόν "Αη-Γιάννη

της Μπουνίας—δυό χιλιάδες μέτρα έξω άπ' τά Γιάννενα. 'Ο 'Αλής, ταπεινωμένος, αναγκάστηκε να στείλη άνθρώπου του να ουητηρήσουνε τήν ειρήνη με τό Σούλι—μιά ειρήνη νικημένη. 'Υποχρεώθηκε να γυρίση πίσω τά χωριά και τά χτήματα, είτε άπό Σουλιώτες, είτε άπό Παρασουλιώτες τάχε πάρει' υποχρεώθηκε να δώση άποζημίωσι και να πλήρωνη φόρο άπό δώ και πέρα στο Σούλι, τόσο τή χρονιά, όπως κ' οι άλλοι πασάδες πριν άπ' αούτον' υποχρεώθηκε ν' αναγνωρίση στους Σουλιώτες τό δικαίωμα να μπαινουν έλευθερα στις πολιτείες και να φανίζουν δε τούς χρειάζεται' υποχρεώθηκε τέλος να δώση τό Φώτο Τζαθέλλα και τούς άλλους που κρατούσε σκλάβους στα Γιάννενα, γιά να πάρη πίσω τούς 'Αρβανίτες πουχανε σκλαβωμένους ό Σουλιώτες. 'Από τή θυμια τής Χάϊδας περνούσε τώρα τό μεγάλο πανηγύρι πουδινε στο Κακοσούλι, τήν ήμέρα ποδφτασε ό Φώτος με τά παλληκάρια. "Ητανε Κυριακή. 'Ο "Αη-Δονάτος στολιωμένος με κλαριά' κ' όλα τά σπίατα με χερμάτια χρωματιστά και μπαράκια' άντρες, γυναίκες, παιδιά, όλοι καλοφορεμένα, άστραφταν, περα-περα, οι άντρες στις άρματωμένες τους κ' ή γυναίκες με τά γιορτινία και τις πλουμιστές ποδιές τους. "Άλλοι φέναν άρνιά' κ' άλλοι κερνούσανε κρασί' κ' οι λυράρηδες γύριζαν άπό συντροφιά σε συντροφιά και λέγανε τραγούδια. Είχανε θάλει θίγλες στις ράχες ν' άγανατεύουν, άμα φανή ό Φώτος με τά παλληκάρια, να τρέσουνε να δώσουν ειδηση. Οι δικοί κ' οι φίλοι όμως είχανε θγή άπ' τό χωριό, να τούς πρσαπανήσουν. 'Η Χάϊδα ήτανε μ' αούτους, μαζί με τόν πατέρα της. 'Αξέχαστη άπόμεινε στήν ψυχή της ή στιγμή, που φτάσανε στο παλληκάρια, καθάλλα, με ποδοβολητό θαρό, μέσα σε σύγνεφο άπό κουρνιαχτό. Σεχώρισε με μιάς τό Φώτο. Πόσο τόν θρήκε άλλαγμένο, μέσα σε λίγο καιρό πουδλειμή! Τά θάσανε τής φυλακής τόν είχανε κάμει άντρα πεία. Τό πρόσμυτο του είχε πάρει μιά έκφρασι αούστηρη, που μίλησε τή μαλκάνου ή γιομαδιά κ' ή άδυναμία τής κακούγιας. Πήδησε άπό τ' άλογο χωριά και ρίχτηκε στήν άγκαλιά τής μάνας του μ' ένα δάκρυ στα μάτια:

—'Ο πατέρας; τή ρώτησε σε λίγο, κυττάζοντας τριγύρω του άνήγουχα.

—Λαθωμένος, άποκρίθηκε ή Μόσχα' και πρόσθεσε, κρύβοντας τήν άλήθεια: Είνε ζώπητσα, μήν κακοκαρδί-ζεσαι' μονάχα πουδνε πρσιμνη λίγο ή λαθωματιά και δε μπορεί να περπατήση λευτερα!...

"Όλοι φιλούσανε με κλάματα τό Φώτο' και κάθε μίε: τόν άντρα, τό παιδί τής ή τ' άβέρφι της. Είχε κ' ή Χάϊδα: άλλαξει τό φιλι κεν' τήν ώρα, με τό παλληκάρι του Τζαθέλλα. Τά μάτια κ' ή καρδιά της είχανε γεμίσει άπ' αούτον. Με κρυφή περη-αούτη δουλέψει, με τό σπαθί της, γιά τή λευτεριά του. Καί με κρυφή χαρά συλλογιότανε τή στιγμή, που ή Μόσχα θα τού τά Ιοτρούσει. Σ' τ' αούτα της είχαν άπομεινει ζεστά τά λόγια, που τής ειπε ή μάνα του Φώτου, άμα ή μάχη τέλειωσε και γυρίσανε, γεμάτες δόξα, στο Κακοσούλι. Σε μιά στιγμή τήν είχε άρπάξει, τήν είχε φιλήσει, τήν είχε οσίξει δυνατά στήν άγκαλιά της και τήν είχε πη:

—Παλληκαρό μου! Σήμερα σε θαμαζά! 'Εσύ 'σωνα γιά τό παιδί μου, γιά τό Φώτο μου! 'Ανάθεμα τήν ώρα π' άλλαζαμε λόγο, να τόν δώσουμε άλλο!

Κ' είχανε δακρύσει και ή δυό. 'Αούτοσο οι ξεκαθαρωμένοι, μ' αούτους που ήρθανε να τούς πρσαπανήσουν, ανεβήκανε γοργά στο χωριό. Χαλασόςος κώσμου μπροστά στον "Αη-Δονάτο. Ντουφεκιας, φωνές, κλάματα φιλιά. Και σε λίγο στραβώσανε, γιά φαγοπότι, κάτω άπ' τά πλατάνια. 'Ο Φώτος είχε πεία, γιά μιά στιγμή στό σπία, να ιδή και να φιλήση τό λαθωμένο πατέρα του, πουτανε από κρεθβάτι. "Υστερα γύρισε και κθήσει πλάι στό μάννα του, πούκανε, να πούμε, τήν προεδρία σε τοτό τό μεγάλο επινίκειο τσομπουσί. Είχε άντικρη τή Χάϊδα, δίπλα στον πατέρα της. 'Απ' όλες τις συντροφίες σηκώσανε τις πλόσκες, να πούνε στήν ύγειά της. Σ' όλο τό Τετραγύρι και τό 'Επαχόρι και σε όλα τά Παρασουλιώτικα χωριά πετούσαν, άπό στόμα σε στόμα, τά όνόματα τής Μόσχας και τής Χάϊδας, άπαθεμένα. Και τώρα οι λυράρηδες, που ζύγωνε στή συντροφιά του, άρχισανε να λέιε τό τραγούδι που τάκανε μαζί άθάνατα:

Μιά παιδαία έγούγιασε άπό τόν 'Αβαρικο.

Πού είστε Λάμπρου τά παιδιά; Πού είστε Μπιοταραίοι;

Πολλή μαυρία έρχεται, πεύρα και καθάλλα.

Δέν είνε μιά, δέν είνε δυό, δέν είνε τρεις και πέντε,

είνε γιάδεις δεκατό, χιλιάδες δεκαετία.

'Ας έρθουν οι παλητσοφρα, τίποτα δε μές κώνουν.

'Ας έρθουν πάλω να ιδούν και Σουλιώτες ντουφεκια,

να μάθουν Λάμπρου τό σπαθί, Μπότοσρη τό ντουφεκι.

Τ' άρματα τών Σουλιώτων, τής έκακομητής Χάϊδας.

('Ακολουθεί)